

UDK: 101.1

Muminjon XUJAYEV,

Alfraganus universiteti Alfraganus Xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi rahbari, Falsafa fanlari doktori, dotsent

Adhamjon MIRZACHAYEV,

Alfraganus universiteti Alfraganus Xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi ilmiy xodimi, O'zbekiston Milliy universiteti mustaqil tadqiqotchisi

E-mail: a.mirzachayev@afu.uz

ISFT instituti dotsenti, f.f.n. D.Bozarov taqrizi asosida

HOZIRGI DAVRDA IMOMI A'ZAMNING MA'NAVIIY-AXLOQIIY TARBIYAGA OID QARASHLARINING AHAMIYATI

Аннотация

Zamonaviy globallashuv jarayonida insoniyat sivilizatsiyasining axloqiy asoslari sinovdan o'tayotmoqda. Shaxs va jamiyatning barqaror rivojlanishi, milliy-ma'naviy qadriyatlarning saqlanishi, ta'lim va tarbiyaning etuk metodlari tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu nuqtai nazardan, mazkur maqolada tarixiy diniy-pedagogik merosga tayanish va buyuk allomalar, xususan, Imom A'zam Abu Hanifaning axloqiy-tarbiyaviy qarashlarini hozirgi pedagogik va falsafiy nuqtai nazardan qayta tahlil etish dolzarb vazifalardan biri ekanligi tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: Islom, mazhab, e'tiqod, shahar, aholi.

НАЧНАЯ ЗНАЧИМОСТЬ ВЗГЛЯДОВ ИМАМА АЗАМА НА ДУХОВНО-ЭТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ В СОВРЕМЕННУЮ ЭПОХУ

Аннотация

В условиях современного глобализационного процесса моральные основы цивилизации человечества проходят проверку. Стабильное развитие личности и общества, сохранение национально-духовных ценностей, зрелые методы обучения и воспитания становятся все более важными. С этой точки зрения в данной статье анализируется актуальность обращения к историческому религиозно-педагогическому наследию и переосмысление морально-воспитательных взглядов великих ученых, в частности, Имама Азама Абу Ханифы, с точки зрения современной педагогики и философии.

Ключевые слова: Ислам, мазхаб, вера, город, население.

THE IMPORTANCE OF IMAM AL-A'ZAM'S VIEWS ON SPIRITUAL AND ETHICAL EDUCATION IN THE MODERN AGE

Annotation

In the process of modern globalization, the moral foundations of human civilization are undergoing a test. The stable development of individuals and society, the preservation of national and spiritual values, and the mature methods of education and upbringing are becoming increasingly important. From this perspective, this article analyzes the relevance of relying on historical religious-pedagogical heritage and re-evaluating the moral and educational views of great scholars, particularly Imam Azam Abu Hanifa, from the perspective of modern pedagogy and philosophy.

Keys words: Islam, madhhab, belief, city, population.

Kirish. Abu Hanifaning ma'naviy-axloqiy ta'limoti nafaqat islom huquqi (fiqh) doirasida, balki insoniylik tamoyillarini rivojlantirish, ijtimoiy muvozanatni ta'minlash hamda jamiyatning ma'naviy uyg'unligiga erishish yo'lida ham asosiy konseptlardan biri hisoblanadi. Uning mantiqiy tafakkurga asoslangan ilmiy yondashuvi, axloqiy tamoyillarga sodiqligi va mustaqil ijtimoiy qadriyatlarini rag'batlantiruvchi metodologiyasi zamonaviy yoshlar tarbiyasida muhim nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Imomi A'zamning ta'lim-tarbiya uslubi va talabalar bilan munosabatini o'rganish va amaliyotga tadbiq etish yurtimiz ulamolari va mudarrisilari uchun boshlang'ich-u oliy barcha ta'lim muassasalarida katta ma'naviy-ma'rifiy ahamiyatga ega. Bunday o'qitish va o'quvchilar bilan muomala qilish usuli mudarris-tarbiyachi bo'lishning ajoyib namunasidir. Ustozlarimizda shunday uslub va uslub bo'lsa, maktab-u madrasa va oliy o'quv yurtlarida ta'limni to'g'ri yo'lga qo'ysak, yoshlarimiz hanafiy mazhabini to'g'ri bilib, to'g'ri hayot yo'lini tanlay oladilar. Imom Abu Hanifa (r.a.) eng avvalo, shogirdlari bilan birga yolg'iz farzandi Hammodni ham yaxshi ko'rar, ularga boladek ta'lim berar edilar.

Tadqiqot metodologiyasi. Imomi A'zam o'z uslubi va ta'lim uslubini islom dinining muhtaram payg'ambari Muhammad (s.a.v.)dan o'rgangan, insoniyatning bu peshvosi va ustози o'z do'stlari va atrofidagilar bilan shunday munosabat va muomalada bo'lganki, shogirdlari va suhbatdoshlari uni o'zlaridan ham ko'ra ko'proq yaxshi ko'rar edilar. Hayotida ham, ta'limotida ham payg'ambarning xulq-atvori va xatti-harakatlarini o'ziga asosiy

o'rnak qilgan Imom Abu Hanifa (r.h.) shogirdlari u zotni jonlaridek yaxshi ko'rardilar, hatto olim bo'lib, ega bo'lishlari mumkin edi. Alloma o'z mazhabi, lekin hurmati uchun ularning ustozlari o'z dini mazhabi, uslubi va yondashuvidan chetga chiqmadi, balki o'z dinini kamolotini, uslubi va uslubini rivojlantirdi.

Aytish joizki, Imomi A'zam (r.h.)ning barcha shogirdlari avlodlaridek bo'lib, ularning har biri islom shariati ilmida yuksak mavqega yetib, o'zlarida qimmatli asarlar qoldirganlar. Imomi A'zamning shogirdlar tarbiyalashdagi ta'lim uslublarini to'g'ri tushunish va uning ta'limotlarini malakali va samarali o'rgatish uchun Imom Abu Hanifa fikrlarini u zotning shogirdlari fikrlari bilan qiyoslab o'rganish maqsadga muvofiqdir. Taqqoslash badiiy asarni o'rganish metodi sifatida o'quvchilarning mantiqiy tafakkurini kengaytiradi. Tekuchev A.V.ning so'zlariga ko'ra, taqqoslash «ta'lim va intellektual amaliyot usullaridan biri hisoblanadi va haqiqat va haqiqatni tushunishning eng muhim vositalaridan biri hisoblanadi»[1].

Manbalarda Abu Hanifa shogirdlari soni haqida ma'lumotlar berilgan va bu masala tadqiqot ishlarida ko'rib chiqilgan. Shu jumladan Solihiy o'z kitobining beshinchi bobida Imom Abu Hanifa (r.h.)dan ta'lim olgan va ilmlaridan bahramand bo'lgan turli mamlakatlardan kelgan olimlarni tilga oladi[2]. Tarixiy va diniy manbalar Imomi A'zam (r.h.)ning vasiyatlarini, ilm o'rganish yo'lini, fatvo va shariat hukmlariga oid amallarini shogirdlariga yetkazgan. Islom shariati talablariga javob beradi. Agar amaldor o'zida xalq ko'rmagan aybni ko'rsa, gunohga bulg'anmaslik uchun o'z mansabidan chetga chiqishi kerak.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Imomning ilmga bo'lgan sevgisi Abu Hanifa (r.h.) shogirdlarga saboq berardi, shogirdini bir umr ustoz qilib qo'ydi va o'sha shogird hech qachon suhbatini tark etgisi kelmasdi. Mudarris bu usulni to'g'ri o'zlashtirishi, atrofiga o'quvchilarni to'plashi, ularning bilim va bilimini ayamasligi kerak. Imom Abu Yusuf (r.h.) ustoz Imom Abu Hanifa (r.h.) ni juda yaxshi ko'rar, umri davomida Imom Abu Hanifa (r.h.) davridanoq tanigan va unga shogird bo'lgan. Imom Abu Yusuf (r.h.) uchun bu hech narsaga arzimaydi, ya'ni ustozining darsiga borishni hamma narsadan ustun deb bilardi. Hanafiy fiqhi kitoblarida imom Abu Yusuf (r.h.)ning ustoz Imom Abu Hanifa (r.h.) bilan ba'zi masalalarda ixtiloflar borligi juda seziladi. Bu masala yuzasidan uning o'zi shunday deydi: "Men domlanning fikriga qo'shilmagan bu so'z domlanning o'z so'zidir. Buni avval ham aytgan edi va ular va'dalariga vaflo qilishdi, men ham shunday va'da oldim» [3]. Demak, bu o'rinda Abu Hanifaning bu yo'nalishini demokratik yoki bag'rikengilik uslubi desa desa bo'ladi.

Imom Abu Yusuf Imom Abu Hanifa (r.h.)ning suyuqli shogirdlaridan edi. Abu Yusuf (r.h.) juda kambag'al oilada o'sgan. Bolaligidan o'qishga, yozishga qiziqar, onasi bunga rozi bo'lmagan, farzandining hunar o'rganishini, mehnat qilishini, rohat-farog'at hayot kechirishi uchun boylik orttirishini istardi. Imom Abu Yusuf hazratlarining o'zlari aytadilar: "Otam vafot etganida men bola edim. Mustaqil bo'lganimizda onam meni o'z ishiga g'assarga (kironaga) olib bordi. Men u yerdan qochib, Imom Abu Hanifaning so'zlaridan bahramand bo'lish uchun darslarida qatnashdim. Onam ortimdan olib, saroyga olib ketardi. Men esa yana qochib, darsga qatnashardim. Onam ko'rganidek, har doim saroy oldidan Men qochib ketaman va imomning darsiga boraman, u imomning oldiga kelib: "Bu farzandni buzdingiz, bu bola yetim va fazilatsiz, men unga nafaqani kasbimdan to'layman, pul topib, o'zini rizqiga yetkazishini xohlayman». Imom Abu Hanifa (r.h.): «Ey ona! Bu bola bu yerda pista yog'i qo'shib foluda (halvo) yeyishni o'rganyapti». Imom Abu Yusuf (r.h.) aytadilar: Keyin onam u yerdan chiqib, Imom Abu Hanifa (r.h.)ga: "Sen johil keksha odamsan, aqlingni yo'qotding», dedilar. Imom Abu Yusuf (r.h.) aytadilar: "Men Imom Abu Hanifaning darsiga qatnashmaslikni eng yaxshisi deb bildim, shunda Alloh taolo meni uning ilmidan bahramand qildi va meni qozilik darajasiga ko'tardi». U aytadi: "Bir kuni Horun ar-Rashid bilan sayohat qilayotgan edim, Horun ar-Rashid ovqat olib kelib: "Ey Yoqub, bulardan yegin, bizga har kuni bunday ovqat olib kelishmaydi», dedi. Men: "Bular nima?» dedim. U: «Fuluda pista yog'i bilan aralashtiriladi», dedi. O'shanda kulib qo'ydim. Ul zot: «Kulishingizning sababi nima?» dedilar. Men hech narsa demadim. Horun ar-Rashid voqeani aytib berishimni talab qildi. Horun ar-Rashid juda hayron bo'lib: "Alloh Abu Hanifani rahmatiga olsin, u boshning ko'zi ko'ra olmaydigan narsalarni ilm orqali ko'rdi»[4], dedi. Furot aytadi: Imom Abu Hanifaning qirq shogirdlari uning mazhabining kitoblarini o'qish uchun

yig'ilganlar. Ularning rahbarlari Imom Abu Yusuf, Zufar, Huzayl, Dovud Toyi, Asad ibn Amr, Yusuf ibn Xolid Simtiy, Yahyo ibn Zakariya ibn Abu Zayda edilar. O'ttiz yil davomida masalalarni yozish Zakariyo ibn Abu Zaydaga topshirilgan [5].

Imomi A'zam maktabini buyuk akademiya yoki universitetga qiyoslash mumkin. Imomi A'zamning universitet yoki ilm akademiyasining metodologiyasi va uslubi shundan iboratki, u zotning mazhabiga oid masalalar uning shogirdlari o'rtasida muhokama qilinadi va bu masala ular o'rtasida bir oy yoki undan ko'proq vaqt davomida muhokama qilinardi. Imom Abu Hanifa (r.h.) shogirdlarining bu boradagi javob va fikrlarini tinglab, nihoyat, ular o'rtasida o'z fikrlarini bildirishdi. Imom Abu Yusuf bu masalani mazhab usulida yozib qoldirganlar. Aniq aytishimiz mumkinki, Imomi A'zam mazhabi ulamolar va shogirdlarining hamkorligi va maslahati bilan barpo etilgan va bu mazhab faqat Imom Abu Hanifaning fikr va qarashlari emas. Agar shunday bo'lsa, mana shu mazhabga amal qilish yaxshiroqdir va uning masalalarining to'g'riligi haqiqatga yaqinroqdir[6].

Saymariy o'z kitobida Abu Ishoq ibn Ibrohim ibn Ahmad Iroqiydan rivoyat qiladi: "Imom Abu Hanifaning shogirdlari ustozlari bilan masalalarni muhokama qilishga chuqur kirishar va bu masala ko'p bahs-munozaralardan so'ng o'z yechimini topardi. Imom Abu Hanifa bu masalaning yechimini Afiya ibn Yazidga taklif qiling, toki u o'z fikrini bildirsin, der edilar. Agar o'sha majlisda bo'lmasa, Imom Abu Hanifa kelishini kutib turing, der edilar. Agar Afiya u zotning huzurlaridan keyin bu muammoning yechimini qabul qilsa, Imom Abu Hanifa (r.h.) bu masalani mazhab mazhabiga kiritishga ruxsat bergan bo'lar edi. Va agar rozi bo'lmagan bo'lsa bermagan, Imomi A'zam o'sha masalani kiritishni buyurmagan»[7].

Tahlil va natijalar. Abulfazl Ahmad ibn Ali ibn Muhammad ibn Ahmad ibn Hajar Asqaloni "Tahzib ut-tahzib» kitobida shunday deydi: "Afiya ibn Yazid Imom Abu Hanifa (r.h.)ning sadoqatli shogirdlaridan bo'lib, u zotning sahobalaridan biri Abu Laylodir. Hishom ibn Urva va o'z davrining boshqa olimlari. Hadis shunday rivoyat qilgan. Horun ar-Rashid xalifaligi davrida hukumat askarlari orasida qozilik qilgan. Bir kuni Ofiya Rashidning oldiga keldi. Rashid aksirdi, yig'ilganlar Rashidning aksirishiga bir ovozdan javob berishdi, faqat ofiya indamay qoldi. Rashid, nega aksirishimga javob bermading? Ofiya javob berdi: Chunki, sen aksirganingda Allohga hamd aytmagansan. Rashid uning rostgo'yligi va tezkor javobidan mamnun bo'lib: Siz juda sezgirsiz, bu lavozimga albatta munosibroqsiz[8].

Xulosa va takliflar. Imom Abu Hanifa (r.h.) tadbirkor bo'lib, hayoti va farzandlari uchun qattiq mehnat qilgan. Bu savollarga har kuni "Qur'on» va sunnatdan javob topishi zarur edi. Uning hayotining boshqa masala va muammolari bilan birga musulmon jamoati, olimlar va talabalar uchun xuddi o'zi tarbiya qilganidek, Butun islom olami musulmonlari ham uning mazhabidan ham, o'zi va shogirdlarining ilmidan ham foydalanib kelmoqda.

ADABIYOTLAR

1. Такиюддин ибни Абдулқодири Тамими дори Ғаззи Мисрии Ханафи. Ат-табақот-ус-сания фи тарожум-ил-ханафия. \Такиюддин ибни Абдулқодир. Димишк: Дор-ур-Рафои, 2014. 61 б.
2. Абулфазл Жалолиддин Абдулрахмон ибни Абу Бакр Суюти. Уқуд ул-жуммон.\ Абдулрахмон ибни Абу Бакр Суюти. Қоҳира:Мақтабат ул-асрия, 2000. - 460 б.
3. Аҳмад ибни Исмоил ибни Муҳаммади Таймур. Назрат-утторихияти фи худус ал-мазохиб ал-фикхия ал-арбаъати.\ Аҳмад ибни Исмоил.-Байрут: Дор-ул-Қодири, 1996. -97 б.
4. Абу Закарий Яхё ибни Иброҳими Азади Салмоси.\ Манозили аиммат ал-арбаъа. Яхё ибни Иброҳим. Мақтабатал-Малик Фаҳд. 44 б.
5. Муҳаммад Зоҳид Кавсари. Хусну тақози фи сирати Абу Юсуф ал-қозии. Муҳаммад Зоҳид Кавсари.\ Мақтаба ул-Азҳария. 1999. 117б.; Абу Муҳаммад Хусайн ибни Масъуди Бағави. Маолим ут-Танзил. Абу Муҳаммад Хусайн. Дор ут-Тайба. 1417 хижри. 1997 милоди. 453 б.
6. Ал-муваффақ ибни Аҳмад Ал-макки маъа Муҳаммад ибни Муҳаммад ибни Шаҳоби кардари. Манокби Абу Ханифа лилкардари. Муҳаммад ибни Шаҳоби кардари.\ Хайдаробод.1321хижри. 300 б.; Дидгоҳҳои тарбиятии Имоми Аъзам ва мушкилоти омӯзишу парвариш. -Душанбе, 2009, -116 б.
7. Абулфазл Аҳмад ибни Али ибни Муҳаммад ибни Аҳмад ибни Ҳажари Асқалони. Таҳзиб ут-таҳзиб.\ Аҳмад ибни Али. Хайдаробод: Доират-ул-маъорифи Низомияи Ҳинд, 1326 хижри. -543 б.; Закарий ибни Муҳаммад ибни Маҳмуди Қазвини. Осор-ул- Билод ва ахбор ал-Ибод.\ Закарий ибни Муҳаммад.Хайдаробод: Доират-ул-маорифи Усмония, 1312 хижри. - 435 б.
8. Абулфазл Аҳмад ибни Али ибни Муҳаммад ибни Аҳмад ибни Ҳажари Асқалони. Таҳзиб ут-таҳзиб.\ Аҳмад ибни Али. Хайдаробод: Доират ул-маъорифи Низомияи Ҳинд, 1326 хижри. -543 б.; Имом Аҳмад ибни Ҳанбал Абу Абдуллоҳи Шайбони. Муснади ал-Имом Аҳмад ибни Ҳанбал. Имом Аҳмад.- Қоҳира: Муассисаи Куртуба, 1980. -543 б.